

Цепкало Тетяна Олександрівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики, реклами та зв'язків з громадськістю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Вікторія Ткаченко

МОТИВИ ЇЖИ ТА СИМВОЛІКА НАЦІОНАЛЬНОЇ КУХНІ У ДИТЯЧИХ ТВОРАХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Михайло Стельмах народився на Поділлі. Тут сформувалась його особистість, тут він пізнав перші уроки життя й любові, тут відбувалося гартування волі й характеру. Вінниччина – не просто етап у біографії, це глибокі філософські та світоглядні переконання, з якими майбутній автор сформувався як людина та письменник і які розвивав крізь призму свого поетичного та прозового епосу. Відомо, що «дитинство – це земля, з якої виростають дерева людських талантів і характерів. Якими високими і широкими ці дерева не були б, там, у дитинстві, сховане коріння, що живить і тримає їх» [4, с. 354]. Саме тому всі герої письменника закохані в землю, традиційну культуру, вони творчі та емоційні, цінують людяність та працю, є взірцем моральної життєвої позиції, яка перевіряється у курйозних ситуаціях. М. Ткачук підкреслює, що «творчості Стельмаха притаманні риси уродженця Поділля: волелюбність і козацький демократизм, закоханість у природу, землю і щиросердний захист людської гідності хлібороба, надзвичайна філософська заглибленість й уміння у звичайній події, ситуації, простому трудівникові побачити небуденне, прекрасне, піднесене» [8, с. 403]. Філософія

творів Михайла Стельмаха кордоцентрична. Вона живить усі події, ситуації, персонажів, дає їм натхнення та віру. Письменникові не було соромно, що його герої живуть не в елітних комплексах, а в звичайних українських хатинах, що вони не споживають вишукано-екзотичну їжу, а полюбляють страви національної кухні, вміють гарно співати, спостерігати та радіти своїм маленьким життєвим досягненням, адже «на його світорозуміння з дитинства мали великий вплив народні пісні, думи, обряди і звичаї, про що з таким пієтетом розповідав» [8, с. 404].

Дитяча література має своїм завданням формувати чітку національну та духовну позицію читача, вона дає орієнтири того, як має поводитись чи реагувати дитина на будь-які прояви агресії чи небезпеки, відданості чи зрадливості, допомоги чи інтертності. Абеткову істину дитина запозичує від своєї родини, моделі поведінки тих людей, які її оточують щодня та, безперечно, з літератури. У дитячих творах Михайло Стельмах формує високу естетику взаємодії та підтримки, праці та культури, спілкування та господарювання.

Чимало поетичних творів Михайла Стельмаха для дітей тематично пов'язані з матеріальною культурою українського народу. Тема їжі, культури приготування, харчування та споживання, вирощування та обробітку овочів і зернових культур, що використовуються людиною для вжитку є актуальною в сучасному літературознавстві. Оскільки Михайло Стельмах народився на Поділлі, то зумів передати й відобразити і раціон харчування, і культуру споживання окремих традиційних страв українців.

С. Ковпик зазначає, що «народознавці, українознавці та етнографи останніх двох століть не просто статично торкалися проблем харчування українського народу взагалі

та описували смакові якості деяких українських традиційних страв, а й заглиблювалися у їхні функції, виокремлюючи з-поміж них: соціальну, регіональну та ін.» [2, с. 13]. Не менший інтерес до цієї теми спостерігаємо й у літературі ще з давньоруських часів. У Михайла Стельмаха ця тема традиційна, ментальна, водночас колоритна у багатьох деталях, які транслює ліричний герой, що завжди є учасником чи співучасником подій. Така концепція пов'язана з тим, що письменник формувався в руслі, яке за основу всіх моральних чеснот має землю. Це біблійний та архетипний образ, а не лише матеріальна площина, що призводить до збагачення.

«Кулінарні традиції, котрі презентують письменники на сторінках художнього твору є своєрідними знаками національної самоідентифікації, сприяють усвідомленню національного кулінарного феномену нації в художній літературі» [3, с. 61]. Самоідентифікація у дитячих поезіях Михайла Стельмаха відбувається у кількох напрямках: традиційні страви, рецепти домашньої кухні, десерти та смаколики.

Героями дитячих творів найчастіше є тварини, які моделюють поведінку дорослої людини та діти. Спостерігаючи за певною побутовою ситуацією, звичками та характером, читач переймає їхні уподобання, демонструючи власну культуру поведінки чи наслідування певних учинків героїв.

У ліричних творах для дітей поет перераховує ті овочі та рослини, які були традиційними в раціоні харчування українців, найчастіше – це розложиста капуста, зелені огірочки, петрушка, чорнушка, квасоля, бараболя, пастернак, льон, пасльон, буряк, сонях, червоні помідори, рапс, цикорій, кукурудза, люпин, червона конюшина, дині,

смугасті кавуни, овес, ячмінь, жито, пшениця, сочевиця, гречка («Дощ»). Діти знають, що після дощу рослини підуть у ріст, що й стане основою майбутнього врожаю. Добрий урожай є запорукою смачної та корисної їжі, що була важливою для традиційної української кухні, адже вважалося, що до вісімнадцяти років у раціоні харчування мають бути продукти та страви, виготовлені або вирощені на землі, де проживає та формується в цей час людина.

Тема праці на землі суголосна з темою емоційної насолоди. Вона з'являється тоді, коли ліричний герой самотужки чогось досягає. У поезії «Грядочка сестрички» бачимо дитячу радість від того, що маленька ділянка землі дала щедрі врожаї, якими ласують маленькі господарі. Крім огірочків, кавунка в рябій сорочці, семи головок маку та пастернаку вродив і смачний горох, *«та його ми з'їли вдвох»*. Для маленького читача важливим є процес та результат праці, тоді смакові рецептори працюють сильніше й ефективніше.

М. Петришина відзначила, що у кожного митця є такі *«...улюблені найменування смаку, які відображають його світогляд, естетичну позицію, психологію, символізують певною мірою відповідну епоху, ментальність»* [5, с. 44]. Авторські харчосмакові найменування свідчать також про гастрономічні вподобання письменників, часто й про кулінарний патріотизм. Дитинство та юність Михайла Стельмаха минали в голодні роки, тому й герої поетичних та прозових творів для дітей училися радіти тому, що дає матінка-земля та відчувати смак кожної приготовленої в печі та спожитої страви.

Сакральним у цьому плані є хліб, вирощений руками трудівників: *«Я став би птицею, коли б // Не жив на світі чорний хліб...»*. Дбайливий татко Бобер («Бобер») *несе*

родині// Дві хлібини //У хустині. Працьовитий герой поезії «Журавлик і рукавиці»: «Він приніс в своїй торбині// Для журавлика хлібину».

Хліб споживали працьовиті люди, це була найвища нагорода за працю. Той, хто лінувався, був позбавлений такої можливості. Тому чуємо своєрідне народне покарання й обвинувачення за лінь на брехню: «Не дам хліба, не дам пива, За роботу, лисе, живо!» («Що посієш, те й пожнеш»). Лис лінувався, брехав, хитрував, крав, виконував свою традиційну соціальну місію. Його попереджали, що потрібно працювати: «Та почни орати ниву – Буде в тебе хліб і пиво». Це народна філософія: має тільки той, хто працює.

Значну роль у харчуванні українців відігравали овочі (картопля, капуста, буряк, цибуля, часник, огірки), бобові (квасоля, горох, а в карпатських селах – ще й біб). Із насіння льону чи конопель виготовляли олію [1, с. 169]. Проаналізувавши дитячі твори М. Стельмаха бачимо, що його герої вирощують саме ці традиційні овочі. У поезії «Їжачок і бурячок» маленький їжачок «Сам, без матері, // Без татка, їжачок, // Мале дитятко, // Садить носом Бурячок», але він вродив такий великий, що викопувати допомагала вся родина. Це результат сумлінної праці маленького героя.

У поезії «Чому в зайця не болять зуби» розкрито секрет життя без болю – здорова їжа: «Подає йому капустку, // Моркву з перцем, баклажани – // Все найкраще із баштана...».

Велику роль у харчуванні українців відігравали каші – з гречки, ячменю, пшона. Це була поживна та корисна страва, її їли українці переважно на обід. Готували на щодень і на свята. Тому герої творів М. Стельмаха й

споживають різні каші. Так, у поезії «Заячий секрет»: *«Діти ж просять супу й каші...// – Гей, варися манна каша, // На усю родину нашу...// Каша вийшла без догани –// Діти всю поїли манну, // Потім, ставши у кружка // Станцювали козачка...// Знав би він секрет зайців, // –Сам би кашу манну їв!»*. У поезії «Чому кріт не з'являється на світ» свекруха допомагає: *«В молоденької невістки // Парить квашу, // Варить кашу // Й борщ з грибами»*. У поезії «Заячий секрет»: *«Роздери зайчатом круп // І на кашу, і на суп»*.

Однією з найпоширеніших овочевих страв був борщ. У поезіях М. Стельмаха він готується з різними інгредієнтами. «Гриб діткам купив шапки» є такий рецепт: *«Попадете в борщ з грибами»*. У поезії «Чому кріт не з'являється на світ» є цей же рецепт «борщ з грибами». Інший рецепт маємо в поезії «Як журавель збирав щавель»: *«На болоті журавель // Цілий день збирав щавель. // Назбирав собі на борщ»*.

До найдавніших борошняних страв українців... належав вівсяний кисіль, який ще називали «киселиця», «вівсяний борщ», «жур». Згадка про цю страву міститься навіть у Лаврентіївському літописі під 997 роком. Вівсяний кисіль варили густим або рідким, їли його з хлібом, картоплею чи вареним бобом, підсмажуючи олією, товченим маком чи конопляним молоком [1, с. 171]. У поезії «Борсук» *«Встав борсук, розправив плечі // І – не в двері, а до печі: // З'їв картоплю, з'їв кисіль, // Позіхнув – і у постіль...»*. У поезії «Черепаша» *«І кисіль до смерку їв, // А кисіль миски зліпив»*.

Полюбляють герої М. Стельмаха і випічку. У поезії «Борсук»: *«Аж запухли в нього очі, // Потім встав, ум'яв пиріг»*. За допомогою дієслова ум'яв автор відтворює здоровий апетит героя. У поезії «Через луг через горбок» *«А*

*цати́ха із муки // Випікає пиріжки. // Хвалять свіжі пиріжки
// Цап, цати́ха і дітки».*

Отже, людина складається з того, що вона споживає. Здоровий раціон харчування сприяв здоровому духові та працездатності людей. Формуючи культуру харчування героїв, поет продемонстрував своє бачення процесів вирощування, приготування та споживання їжі.

Література

1. Гонтар Т. Національна кухня // Українознавство : Посібник / Уклад. В. Мацюк. Київ : Зодіа-ЕКО, 1994. 399 с.
2. Ковпик С. Поетика густативів (на матеріалі української прози XIX століття) : монографія. Кривий Ріг, 2014. 186 с.
3. Ковпик С. Поетика густативів у романі С. Андрухович «Фелікс Австрія» // Літератури світу : поетика, ментальність і духовність. Збірник наукових праць. Кривий Ріг. 2017. Вип. 8. С. 68–74.
4. Павличко Д. 3 глибин народного життя. // Павличко Д. Літературознавство. Критика. У 2 т. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. Т. 1.
5. Петришин М. Семантика густативних прикметників в індивідуально-авторському вживанні (на матеріалі гомерівського епосу) // Studia Linguistica. 2011. Випуск 5. С. 44–48.
6. Стельмах М. Як журавель збирав щавель. Київ : Веселка, 2005.
7. Стельмах М. Лірика // Богданець-Білоskalенко Н. Дитяча література. Твори українських письменників II половини XX – початку XXI століть. Навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. С. 43–56.

8. Ткачук М. Гетеродієгетичний наратор як творець фікційного світу романів Михайла Стельмаха // Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль, 2007. С. 402–425.

Ткаченко Вікторія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Ірина Зелененька

АНТИТОТАЛІТАРНІСТЬ І ПРОЗА МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

Проблемою розвитку української прози, хронікальності в ній (ба навіть епопейності, властивої літературі СРСР) є ідентифікація постатей підрежимних письменників. Усе це зацікавило багатьох учених старшого покоління, зокрема, Леоніда Новиченка [6], Віталія Дончика [4], Григорія Штоня [11], Анатолія Подолинного [8], Бориса Хоменка [10], Соломію Павличко [7], далі – Ірину Константкевич [5], Ніну Поляруш [4], Аллу Віннічук [1], Ірину Зелененьку [2], [3], [8] та ін., що продовжує свою тяглисть. Засилля соцреалізму, котрий справедливо називають вульгарним, не призвело до повної девальвації мистецтва. Отже, **метою** розвідки є позиціонування українського підрежимного автора, зокрема, Михайла Стельмаха, навіть в умовах тотального пресингу як того, котрий писав у такий спосіб, аби уважний читач міг розрізнити справжність і штучність за індивідуальними формами добору фактів, якостей, образів.

Згадаємо тут, при нагоді, що українські материкові прозаїки довоєнного та повоєнного покоління, вочевидь, обрали для себе як лекала епос Михайла Коцюбинського